

Språkhistorien viser vei

Uten språkhistorien hadde det vært betydelig vanskeligere å finne ut hvordan sjakkspillet spredte seg og hvordan det fant veien til Skandinavia.

Ved å utforske sjakkterminologien på utallige eldre språk har professor Robert Nedoma ved universitetet i Wien vist at sjakkspillet etter all sannsynlighet kom til Skandinavia via Mellom-Europa en gang på 1000-tallet. I sin grundige artikkel (se faktaboks) viser han ord for ord og brikke for brikke at sjakkspillet neppe kom vestfra eller østfra, men trolig sørfra.

Det viser seg at hele den norrøne sjakkterminologien samsvarer med terminologien på middelalderlatin. Viktig i så måte er betegnelsene *skák* og *skáktafl* for selve spillet, for betegnelsen begynner med *sk*-lyd både på norrønt, middelalderlatin og gammelhøytysk.

Om spillet hadde kommet fra vest eller øst, hadde det nok hett noe annet på skandinaviske språk, for både gammelengelsk, gammelfransk og arabisk hadde andre lyder først i ordet som ikke kan danne grunnlaget for *sk*- på norrønt. Det er for øvrig verdt å merke seg at både norsk, svensk og tysk (men ikke dansk) senere har hatt samme lydutvikling med *sk*- til *sj*-lyd.

Beslektede former (opphav Mellomeuropa)
norsk *sjakk*, dansk *skak*, svensk *schack*
islandsk og færøysk *skák*
norrønt *skák*, *skáktafl*
gammelhøytysk *scāh-zabil*
middelalderlatin *ludus scac(h)orum*

Vestlige former: engelsk *chess*, fransk *échecs*
Østlige former: Spansk *ajedrez*, lånt fra arabisk
(aš-)šatranġ.

Også navnet på to av brikkene styrker denne teorien. Løperens forgjenger (som bare kunne gå to felter på skrå) heter *biskup* på norrønt, *episcopus* på middelalderlatin og *bischof* på middelnedertysk. Alle andre språk på denne tida har andre ord for denne brikken (mest kjent er trolig arabisk *(al-)fil* og lignende former).

Det engelske *bishop* oppsto først på 1500-tallet, mens ordene på moderne islandsk og færøysk (*biskup* og *bispur/biskupur*) nok har eksistert like lenge som sjakkspillet. Et annet viktig begrep er det norrøne *peð* for bonde som ikke kan være lånt fra gammelfransk *peon*, men må være lånt fra middelalderlatin *pedes*.

I tillegg støtter både navnet på de andre sjakkbrikkene og andre sjakkbegreper samt flere arkeologiske funn solid opp under teorien om at sjakkspillet kommer sørfra. Dette er gjort utførlig rede for i artikkelen som denne språkspalten er basert på.

De mer nøyaktige omstendighetene rundt sjakkspilletets vei til Skandinavia er derimot mer uklare. Selv om både Snorre Sturlason på Island og abbediet Ramsey i England forteller at den dansk-engelske kongen Knut den mektige spilte sjakk, er det usikkert hvor stor vekt kildene kan tillegges. Like fullt viser mange skriftlige kilder at kong Knut ofte var i Roma og byttet gaver med paven, keiseren og andre ærverdige personer.

Så det er i hvert fall tenkelig at kong Knut eller andre høyerestående nordeuropeere (57 er nevnt i skriftlige kilder) tok med seg sjakkspillet tilbake til Skandinavia. Og dermed også nye ord for det nye spillet og brikker og regler som er forbundet med det.

Denne språkspalten er basert på artikkelen *Die altwestnordischen Schachtermini und der Transfer des Schachspiels nach Skandinavien* som er å finne i artikkelsamlingen *Sport und Spiel bei den Germanen. Nordeuropa von der römischen Kaiserzeit bis zum Mittelalter*, red. Matthias Teichert (= Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Ergänzungsbd. 88; Berlin – Boston 2014), s. 29–85. Der finnes også alle kildesitater og vitenskapelig litteratur.

Norrøn sjakkterminologi og sjakkspilletets vei til Skandinavia er en norsk kortversjon av denne artikkelen (oversatt av Victor Hansen). Den kan lastes ned som PDF-fil på Robert Nedomas hjemmeside <http://www.univie.ac.at/an/ms/ms4.pdf>